

Przemysław Jagieła

Podchorążowie Wojska Polskiego w niewoli niemieckiej 1939–1945

Wydawnictwo: Centralne Muzeum Jeńców
Wojennych
Opole 2018, 308 s.

Opublikowana przez Centralne Muzeum Jeńców Wojennych książka Przemysława Jagieły *Podchorążowie Wojska Polskiego w niewoli niemieckiej 1939–1945* (Opole 2018), prezentuje niezwykle ważny i istotny problem badawczy, który dotyczy losów polskich jeńców wojennych w niewoli niemieckiej w czasie II wojny światowej, a w szczególności grupy podchorążych traktowanych przez polskie władze wojskowe jako równorzędnych oficerom, lub też jako żołnierzy szeregowych. Podchorążowie w niewoli niemieckiej byli charakterystyczną grupą jeniecką ze względu na skoncentrowanie ich w obozach żołnierskich – stalagach w Emslandzie w północno-zachodnich częściach III Rzeszy, gdzie znaleźli się w trudnych warunkach bytowych, wykonywali ciężką, wyniszczającą pracę przymusową i poddawani byli represjom niemieckich władz obozowych. Mimo tego angażowali się w działalność oświatową, kulturalną, sportową, religijną, w jenieckim ruchu oporu oraz w działaniach, których celem było polepszenie życia obozowego. Podchorążowie stanowili też najbardziej aktywne wśród żołnierzy szeregowych środowisko jenieckie działające od lat sześćdziesiątych XX w. w Polsce. Te aspekty jenieckiej egzystencji P. Jagieła ukazał w recenzowanej publikacji.

Książka jest syntezą jenieckich losów tej grupy polskich żołnierzy, poszerzoną wersją dysertacji doktorskiej P. Jagieły obronionej w 2016 r. w Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Autor podjął próbę udowodnienia, że o „odmienności” podchorążych w niewoli – w obozach żołnierskich Oberlangen, Fullen i Wesuwe w IV Okręgu Wojskowym Wehrmachtu, świadczy ich aktywność, postawy i zachowania. W ocenie Autora podchorążowie byli charakterystyczną grupą jeńców także dlatego, że posiadali niejednoznaczny status w niewoli. Ma to potwierdzać także spór, jaki toczyli podchorążowie zorganizowani w Środowisku Podchorążych byłych Jeńców Wojennych w kwestii statusu jenieckiego. Polemika dotyczyła również

postrzegania obozów, w których przebywali. Uznawali je bowiem za eksterminacyjne, a tym samym dające im możliwość uzyskania odszkodowań za pobyt w obozach jenieckich i pracę na rzecz III Rzeszy, wypłacanych przez Fundację Polsko-Niemieckie Pojednanie.

Autor podważył w opracowaniu funkcjonujące opinie głoszone w przekazie ustnym oraz we wspomnieniach przez samych podchorążych, jakoby w obozach Emslandu Wehrmacht stosował wobec nich eksterminacyjną politykę, wyjaśnił także, jaki był faktyczny status podchorążych w niewoli niemieckiej. Zastosował w pracy porównawczą metodę badawczą, co było wynikiem specyfiki studiów historyka badającego losy jeńców wojennych, a szczególnie podchorążych w niewoli niemieckiej, opierającą się na analizowaniu relacji i wspomnień najczęściej subiektywnych. Skonfrontowanie przez Autora tych dokumentów osobistych z materiałami archiwalnymi, źródłami drukowanymi oraz literaturą naukową doprowadziło do weryfikacji istniejącej wiedzy, opinii i przekłamań dotyczących tej grupy polskich żołnierzy w niewoli niemieckiej.

W dotychczasowej literaturze naukowej i popularnonaukowej z zakresu szeroko rozumianej problematyki polskich jeńców wojennych w III Rzeszy pojawiały się teksty traktujące o losach polskich podchorążych, miały one jednak charakter przyczynkarski. Ukazywały się również materiały wspomnieniowe i opracowania zbiorowe. Wydana w 2018 r. praca P. Jagieli jest pierwszą, prawie pełną, monografią przedstawiającą losy polskich podchorążych w niewoli niemieckiej w czasie II wojny światowej.

Autor napisał pracę w oparciu o bogate materiały archiwalne oraz literaturę przedmiotu. Przede wszystkim wykorzystał obszerne zasoby archiwalne zdeponowane w Archiwum Centralnego Muzeum Jeńców Wojennych. Najcenniejsze źródło, z którego skorzystał dla udokumentowania miejsca przetrzymywania poszczególnych podchorążych w niewoli stanowią listy transportowe z zespołu akt Wehrmachtauskunftstelle für Kriegerverluste und Kriegsgefangene (Biuro Informacyjne Wehrmachtu ds. Strat Wojennych i Jeńców Wojennych – WAST). Równie cenne okazały się dla badacza zespoły akt Materiały i Dokumenty, Relacje i Wspomnienia oraz materiał archiwalny wytworzony przez samych podchorążych – Archiwum Środowiska Podchorążych byłych Jeńców Wojennych.

Przeprowadził również kwerendę archiwalną w Archiwum Akt Nowych w Warszawie (zespół akt Obozy jenieckie), w Archiwum Biura Informacji i Poszukiwań Polskiego Czerwonego Krzyża (listy ewidencyjne poszczególnych obozów), w Archiwum Fundacji Polsko-Niemieckie Pojednanie, w Muzeum Wojska Polskiego, w Wojskowym Biurze Historycznym – Centralnym Archiwum Wojskowym w Warszawie, w Instytucie Pamięci Narodowej i Instytucie Zachodnim w Poznaniu. Pozyskał także prywatne zbiory podchorążych (zwłaszcza Henryka Tomiczka i Izzydora Hołuba), korzystał ze źródeł drukowanych. Na potrzeby badawcze recenzowanej pracy pozyskał również materiały z archiwów zagranicznych – Archiwum Instytutu

Polskiego i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie, Bundesarchiv w Ludwigsburgu, Niedersächsisches Landesarchiv – Staatsarchiv Osnabrück, Studium Polski Podziemnej w Londynie.

Literatura przedmiotowa zamieszczona w wykazie bibliograficznym – z której Autor korzystał pisząc pracę – liczy ok. 200 pozycji. Składają się na nią pamiętniki i wspomnienia oraz opracowania naukowe i popularnonaukowe, a także materiały prasowe i internetowe. Obszerny stan badań z zakresu problematyki jenieckiej i obozowej, zwłaszcza dotyczący podchorążych w niewoli, przedstawił Autor we wstępie do tej książki.

Przemysław Jagieła w recenzowanej publikacji zastosował klasyczną, problemowo-chronologiczną strukturę, którą tworzą: wykaz ważniejszych skrótów, wstęp, pięć rozdziałów, zakończenie. Ramy czasowe pracy obejmują lata 1939–1945, jednak Autor odszedł od przyjętej cezurę czasowej, ponieważ dla pełnego przedstawienia jenieckich losów podchorążych niezbędne było przybliżenie systemu szkolenia podchorążych w II Rzeczypospolitej oraz ich działalności w okresie powojennym. Stąd też treść opracowania zamyka się w latach 1918–2003.

W pierwszym rozdziale pracy przedstawił P. Jagieła system szkolenia podchorążych w II Rzeczypospolitej, w tym także wychowania patriotycznego i obywatelskiego tej grupy żołnierzy. Wiele uwagi poświęcił też wrześnieowym nominacjom podchorążych na stopień oficerski. Dotyka tu kontrowersyjnej kwestii awansowania podchorążych na stopień podoficerski rozkazem z 13 września 1939 r., wydanym przez naczelnego wodza marszałka Edwarda Śmigłego-Rydza oraz odbierania zaświadczeń awansowych od swych dowódców, które były podstawą do przeprowadzenia weryfikacji w oflagach przez polskich oficerów.

W rozdziale drugim omówił funkcjonowanie obozów jenieckich (przejściowych i stałych), kwestię transportów jeńców „z obozu do obozu”, co – jak podkreśla – było wynikiem nie tylko zmian organizacyjnych Wehrmachtu – umieszczenia w obozie jeńców jednej narodowości, lecz wykorzystania podchorążych w pracy na rzecz niemieckiej gospodarki. Przybliżył przyczyny i przebieg wymiany jeńców wojennych między ZSRR a III Rzeszą, przekazanie do niewoli niemieckiej żołnierzy internowanych w Rumunii i na Węgrzech, a także kontrowersje wokół zaszeregowania podchorążych jako oficerów lub żołnierzy szeregowych. Analizując kwestię statusu podchorążych podkreślił, że miał on istotne znaczenie dla wzajemnych relacji podchorążych z oficerami w niewoli, wpływał też na działania podchorążych po wojnie w związku z ubieganiem się ich o odszkodowanie. Należy docenić, że pisząc o obecności podchorążych w niewoli jenieckiej P. Jagieła zweryfikował dane dotyczące liczebności tej grupy jeńców w niewoli niemieckiej. Podważył dotychczasowe dane szacunkowe przytaczane w literaturze przedmiotu oscylujące między 1,9 a 4,0 tys. lub 2,5 do 3,5 tys. podchorążych. Na podstawie źródeł niemieckich – list transportowych WAST obliczył, że do niewoli Wehrmachtu w 1939 r. dostało się 4812 podchorążych Wojska Polskiego, zaznaczając przy tym, że nie jest to ostateczna

liczba podchorążych, gdyż listy transportowe zdeponowane w Archiwum CMJW nie są kompletne, brakuje w niektórych określenia stopnia wojskowego (pusta rubryka), ponadto zdarzały się przypadki zatajenia przez wziętych do niewoli żołnierzy stopnia wojskowego lub też nieświadomego podawania nieprawidłowego stopnia wojskowego.

Rozdział trzeci książki P. Jagieły dotyczy codziennego życia podchorążych w niewoli, wszelkich przejawów ich aktywności w obozach – działalności kulturalno-oświatowej, sportowej, życia religijnego, organizacji polskich władz obozowych, stosunku do podchorążych niemieckiej załogi obozowej i ludności cywilnej w miejscach ich przymusowej pracy. Odrębnym problemem podjętym w tym rozdziale jest traktowanie podchorążych przez niemieckie załogi obozowe i ludność cywilną na komandach pracy. Autor omówił też kwestię wzajemnych relacji między jeńcami podchorążymi a oficerami oraz między jeńcami równymi stopniem. Potwierdził postawioną w pracy tezę, że stosunki polskich żołnierzy przetrzymywanych w obozach Wehrmachtu nie zawsze układały się dobrze, o czym świadczy nieuznawanie przez starszyznę obozową statusu oficerskiego podchorążych, co skazywało ich na przeniesienie do stalagów o surowszych warunkach i do przymusowej pracy w III Rzeszy.

W rozdziale czwartym przedstawił P. Jagieła postawy jeńców wobec jenieckiej rzeczywistości, ich udział w samorządzie jenieckim, przeciwstawianie się złemu traktowaniu przez niemiecką załogę obozową, radzenie sobie w trudnych warunkach bytowych. Zaprezentował formy ruchu oporu stosowane przez podchorążych w obozie (konspiracja wojskowa) oraz na komandach pracy (sabotaż). Przedstawił także ucieczki podchorążych z obozów i miejsc pracy przymusowej. Ukazał również przetrzymywanie licznej grupy podchorążych w obozach koncentracyjnych Buchenwald i Mittelbau-Dora. Trafili oni tam jesienią 1944 r. po zdemaskowaniu i aresztowaniu w Kolonii wysłannika z Warszawy (kuriera AK) posiadającego listę z nazwiskami konspiratorów, na podstawie której aresztowano i przewieziono kilkusetosobową grupę jeńców do tych obozów.

Ostatni, piąty rozdział opracowania poświęcił Autor losom podchorążych po uwolnieniu ich z obozów, podejmowaniu przez nich służby w tzw. kompaniach wartowniczych, ich życiu w obozach dipisów w strefach okupacyjnych Niemiec oraz trudnych powrotach do kraju. Obszernie przedstawił działalność podchorążych – byłych już jeńców wojennych w kombatanckim stowarzyszeniu – Środowisku Podchorążych byłych Jeńców Wojennych. Podkreślił rolę, jaką pełnili w zachowaniu pamięci tej grupy jeńców wojennych, oraz ich starania o odszkodowanie za pobyt w niewoli i pracę przymusową w gospodarce III Rzeszy. Podał analizę odmiennej opinii na ten temat samych podchorążych – byłych jeńców wojennych.

W zakończeniu zamieścił P. Jagieła wnioski wynikające z jego założeń badawczych. Podkreślił, że podchorążowie byli niewielką, jednakże specyficzną grupą jeńców wojennych, patriotycznych, rozumiejących swoje powinności żołnierskie,

o wysokim morale i kwalifikacjach umożliwiającym im zrobienie kariery w Wojsku Polskim po zakończeniu wojny. Jednocześnie dostrzegł i krytycznie ocenił ich wysoką samoocenę, prowadzącą w pewnym stopniu do izolacji zarówno od podoficerów, jak i żołnierzy szeregowych. Podkreślił, że „wygórowane żołnierskie *ego* polskich kandydatów na oficerów” dowodzi niewiedzy podchorążych na temat ich faktycznej pozycji w wojsku. Nie chcieli bowiem uznać faktu, że sposób ich traktowania w niewoli jako jeńców uzależnione było od prawodawstwa wojskowego II Rzeczypospolitej, które nie dawało im żadnej innej możliwości, w tym równorzędnej oficerom.

Autor stwierdził, że o specyfice tej grupy polskich jeńców wojennych świadczy ponadto fakt dużego zaangażowania podchorążych w różnego rodzaju obszarach jenieckiej aktywności. Analiza dostępnego materiału źródłowego pozwala na stwierdzenie, że ich domeną była praca kulturalno-oświatowa i udział w szeroko rozumianym ruchu oporu w niewoli nie tylko w stalagach, ale i w komandach pracy. Te formy jenieckiej aktywności realizowane przez oficerów były jednak o wiele większe niż podchorążych. Aktywność podchorążych w działalności kulturalno-oświatowej i w ruchu oporu nie mogła dorównywać w tym zakresie działaniom podejmowanym przez oficerów, gdyż podchorążowie nie mieli na to czasu, ani też takiego potencjału intelektualnego, jaki posiadali wyżsi stopniem żołnierze w niewoli niemieckiej.

Książka napisana jest prostym komunikatywnym językiem, bardzo obszerna, miejscami sprawia wrażenie przeładowania mniej istotnymi treściami. Wiele stron tekstu poświęcił Autor sporom, jakie toczyli zrzeszeni w środowisku byłych jeńców podchorążowie i ich walce o uzyskanie statusu kombatanta oraz odszkodowania. Chociaż książka zawiera prawie pełny obraz życia i działalności polskich podchorążych, to jednak czytając ją czujemy pewien niedosyt. O ile Autor stosunkowo szeroko przedstawił sposób postępowania niemieckiej załogi obozowej w odniesieniu do jeńców w obozach i ludności cywilnej w miejscach pracy przymusowej, to jest wyczuwalny niedostatek informacji o niemieckiej obsłudze obozów, w których przetrzymywano podchorążych, brakuje także przywołania uregulowań prawnych (regulaminów obozowych), które musieli przestrzegać jeńcy.

Autor zastosował w książce przypisy od 1 do kilkudziesięciu (i więcej) w każdym nowym rozdziale. Jest to zasadny sposób sporządzania przypisów (często mocno rozbudowanych, zwłaszcza źródłowych i bibliograficznych), gdyż taki zapis ułatwia czytelnikowi studiowanie tekstu i konfrontowanie go ze źródłami. Walorem recenzowanej książki jest ciekawa, przyciągająca uwagę czytelników szata graficzna, na twardej okładce znajduje się fotografia przedstawiająca grupę jeńców podchorążych. W tekście wydawnictwa opublikowano 34 fotografie ilustrujące różne aspekty jenieckiego życia – w obozach i oddziałach roboczych. Zamieszczony został także spis ilustracji, bibliografia, streszczenia obcojęzyczne (w języku angielskim i niemieckim) oraz tak bardzo potrzebny w tego rodzaju publikacji indeks nazwisk.

Reasumując, recenzowana książka Przemysława Jagieły *Podchorążowie Wojska Polskiego w niewoli niemieckiej 1939–1945* prezentuje niezwykle ważny i istotny problem badawczy dotyczący losów polskich jeńców wojennych w niewoli niemieckiej w czasie II wojny światowej. Należy docenić fakt, że Autor podjął się zbadania tego niełatwego zagadnienia, jakim jest ukazanie życia i działalności podchorążych Wojska Polskiego w obozach Wehrmachtu. Zadał sobie trud przeszukania wszystkich list transportowych WAsT i dokładnego ustalenia liczby podchorążych w niewoli niemieckiej. Widać, że podszedł do tematu z pasją, zgromadził olbrzymią literaturę naukową i wspomnieniową oraz bogatą bazę źródłową, co jest walorem tego opracowania. Legitymuje się gruntowną wiedzą z zakresu problematyki jenieckiej oraz właściwym doбором metod i technik badawczych, jakimi powinien posługiwać się badacz – historyk. Zgłębienie literatury i wnikliwe docieranie do materiałów źródłowych pozwoliły Mu na wielce rozbudowaną warstwę faktograficzną i osobiste podejście do omawianych kwestii. Praca w stopniu zadowalającym wypełnia więc lukę z zakresu badań nad niewolą polskich żołnierzy. Powinna ta książka zainteresować nie tylko badaczy naukowych oraz popularyzatorów wiedzy historycznej z zakresu problematyki jenieckiej i obozowej, ale trafić także do szerokiego grona czytelników, którym bliskie są losy Polaków podczas II wojny światowej.

Danuta Kisielewicz